

MIGRACJA Z ŚRODKOWEJ DO ZACHODNIEJ EUROPY: ANALIZA GMINY SIEMIATYCZE

Anna M. Klepacka

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie: Celem niniejszego opracowania było zbadanie przyczyn zmniejszenia populacji w danym regionie i wpływie migracji na malejącą liczbę ludności. Autor badania skupił się na migracji z gminy Siemiatycze do Brukseli (Belgia). Opis profilu migranta - emigranta został rozszerzony o zastosowanie metody Webb'a, która klasyfikuje powiaty w województwie podlaskim i gminy w powiecie siemiatyckim pod względem współczynnika urodzeń oraz emigracji i określa ich wpływ na zmiany w liczbie populacji. Biorąc pod uwagę sytuację migracyjną w województwie podlaskim można wyciągnąć kilka wniosków, m.in. potwierdzenie, że głównym powodem migracji jest stan lokalnej sytuacji gospodarczej i specyficzna struktura rynku pracy w krajach Europy Zachodniej należących do Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: migracja, województwo podlaskie, depopulacja, Belgia, emigracja zarobkowa

Wprowadzenie

Zmiany demograficzne w Europie są rezultatem długotrwałych procesów społecznych i gospodarczych odbywających się z różną intensywnością w różnych obszarach. Zmiany w strukturze społecznej, wzmożona migracja i proces suburbanizacji w skali lokalnej stały się bardziej widoczne, także w Polsce, od momentu przystąpienia naszego kraju do Unii Europejskiej (UE).

Teoria „długiego trwania” zjawiska o charakterze strukturalnym, modelu wartości oraz rodzaju ról społecznych i zachowań ma zastosowanie szczególnie w południowo-wschodnim obszarze Polski. Przyczyny regionalnego zróżnicowania Polski w XXI wieku sięgają średniowiecza, okresu, w którym można było zaobserwować pierwsze czynniki przyspieszające lub opóźniające rozwój różnych regionów. Urbanizacja wschodnich regionów rozpoczęła się w XVII wieku, podczas gdy w regionach zachodnich proces ten rozpoczął się już w XIII wieku (lokacja na prawie magdeburskim). Różniła ich struktura miast i wiosek oraz waga jaką przywiązywano do handlu i rzemiosła. Co więcej, także przemysł był lepiej rozwinięty po lewej stronie Wisły, co było uwarunkowane przez czynniki infrastrukturalne i lokalizację zasobów naturalnych (Hirszfeld, Kaczmarczyk 2000).

Podział państwa pomiędzy trzy sąsiadujące kraje podczas XVII-wiecznych rozbiorów nie zmienił fundamentalnego podziału kraju na części „A” i „B”, a w 1918 roku, po odzyskaniu niepodległości, kraj był mocno zróżnicowany ze względu na gęstość zaludnienia i położenie, infrastrukturę, rolnictwo, przemysł oraz elemen-

ty kulturowe i społeczne. Tak zwaną „Ścianę Wschodnią” charakteryzowała stagnacja gospodarcza i bezrobocie. Pomimo prowadzenia oficjalnych rozmów dotyczących stymulacji rozwoju Polski Wschodniej po 1945 roku, obszary te nie otrzymały dotacji, które przeznaczane były na lepiej rozwinięte obszary pod względem infrastruktury. Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej wzrósł przydział środków finansowych na rozwój Polski Wschodniej (Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013, 2007), ale nie zmniejszyło to różnic, które nadal są widoczne między wschodnią i zachodnią częścią kraju.

Celem tej analizy było zbadanie różnic w populacji mieszkańców województwa podlaskiego ze szczególnym uwzględnieniem gminy Siemiatycze. Artykuły rencyjne dotyczące sytuacji gospodarczej i społecznej w regionie, opisujące szczegółowo zjawisko migracji z naciskiem na ostatnio zaobserwowane migracje do innych państw Unii Europejskiej w szczególności umiejscawiają migrację w kontekście wydarzeń mających miejsce w późnych latach XX wieku. Zastosowanie metody Webb'a do analizy zmian w populacji w kraju pozwoliło na dogłębną analizę skali depopulacji i migracji, niezbędną do określenia przyszłej sytuacji gospodarczej i społecznej regionu.

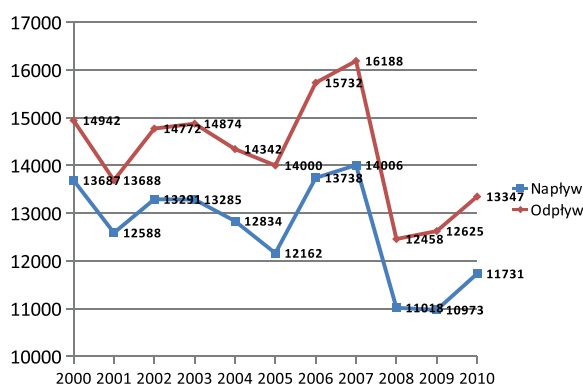
Omówienie migracji ekonomicznej w województwie podlaskim

Województwo podlaskie, utworzone w wyniku reformy administracyjnej w 1999 roku, stało się głównie obszarem peryferyjnym. Jest to jeden z najbardziej problematycznych obszarów w Polsce i Unii Europejskiej. Obszary stanowiące województwo podlaskie (dawne białostockie, suwalskie i łomżyńskie) stanowią 9% całkowitego obszaru kraju i zamieszkuje je 4% populacji.

Adres do korespondencji: Anna Klepacka, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
e-mail: anna_klepacka@sggw.pl

Dawne województwa łomżyńskie i suwalskie były jednymi z najmniej uprzemysłowionych regionów w kraju. W rezultacie, województwo podlaskie jest na ostatnim miejscu na liście obszarów przyczyniających się do poprawy narodowego wskaźnika PKB (GUS 2011). Jedynie, w czym województwo podlaskie się wyróżnia to udział farm, które w 2009 roku stanowiły 10,2% narodowego produktu brutto w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie (GUS 2011). Specyficzność regionu obrazują statystyki gęstości zaludnienia: 60 osób na km², podczas gdy średnia krajowa to 123 osoby na km². Inne elementy takie jak niski wskaźnik urbanizacji, słabo rozwinięte aglomeracje miejskie i stosunkowo niski wskaźnik firm przypadających na 1000 mieszkańców bezpośrednio skutkuje małym udziałem województwa w uzyskiwaniu przychodów własnych, niskim wskaźnikiem zatrudnienia w przemyśle czy dużą ilością punktów sprzedaży detalicznej w mniejszych i większych miejscowościach.

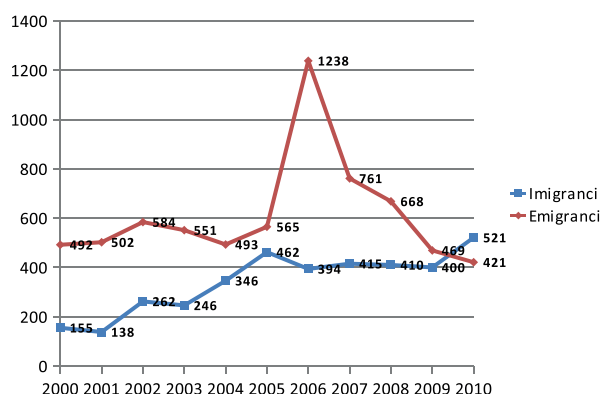
Wśród zjawisk o szczególnej wadze, odzwierciedlających opóźniony rozwój społeczno-gospodarczy należy wspomnieć migracje ludności. Ujemny bilans migracji jest podstawową przyczyną spadku liczby ludności w województwie podlaskim. Wyróżnia się trzy okresy migracji (Rys. 1): między 2000-2005 rokiem, kiedy całkowita liczba migracji była stosunkowo stała; gwałtowny wzrost migracji od 2006 do 2007 roku; oraz szybki spadek i delikatnie rosnącą tendencją między 2008 i 2010 rokiem. Wśród głównych przyczyn migracji wyróżnia się „przesiedlenie” w celu zdobycia wykształcenia i poszukiwania pracy, przynoszącej wyższe (niż lokalnie oferowane) zarobki.

Rysunek 1. Napływ i odpływ ludności migrującej na pobyt stały w województwie podlaskim w latach 2000-2010

Źródło. Opracowanie własne na podstawie danych z Roczników Statystycznych Województwa Podlaskiego w badanych latach, GUS.

Podobnie, emigracja może być podzielona na trzy okresy (Rys.2). Stosunkowo stała liczba migrantów była zanotowana w latach 2000-2004; wzrost mający miejsce w pierwszych dwóch latach wstąpienia Polski do Unii, czyli w 2005 i 2006; oraz gwałtowny spadek w latach 2007-2010, odzwierciedlający satysfakcję migrantów z uzyskanych przychodów i kryzys gospodarczy w krajach „starej Unii”. Spadek migracji był tak nagły, że pierwszy raz od 10 lat bilans migracji w 2010 roku był dodatni, co oznacza, że liczba imigrantów zza granicy przekroczyła liczbę emigrantów. Co więcej, liczba imigrantów wolno lecz stopniowo rosła między rokiem 2000 i 2010 (Rys.2). Nagły wzrost miał miejsce w latach 2004-2005 oraz 2009-2010 (Klepacka 2012).

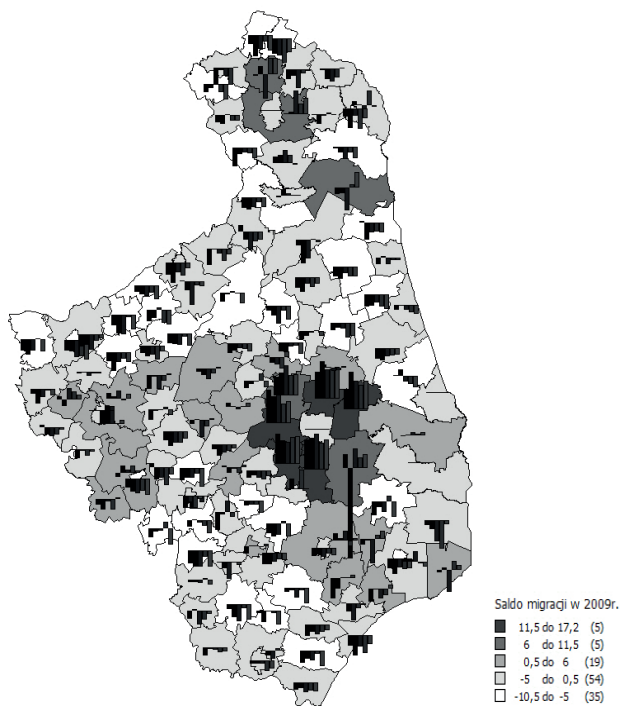

Rysunek 2. Liczba imigrantów i emigrantów w ramach migracji zagranicznych ludności na pobyt stały w województwie podlaskim w latach 2000-2010

Źródło. Opracowanie własne na podstawie danych z Roczników Statystycznych Województwa Podlaskiego w badanych latach, GUS.

Bilans migracji, oparty na danych z GUS (Główny Urząd Statystyczny), został przeprowadzony we wszystkich gminach województwa podlaskiego (w sumie 118 gmin). W danym regionie, w latach 2005-2010 można było zaobserwować następujące tendencje migracyjne (Mapa 1):

- gminy otaczające miasto Białystok charakteryzują się dodatnim bilansem migracyjnym w wyżej wspomnianych latach;
- w większości pozostałych gmin bilans ten jest ujemny;
- szczególną wagę przykłada się do sytuacji w gminie Zabłudów, gdzie w 2006 roku bilans migracji wynosił -48,69. Powodem tak nagłej migracji ludności było oddzielenie Doliny od gminy Zabłudów (Dojlidy było częścią Białegostoku).

Mapa 1. Tendencje migracyjne w gminach województwa podlaskiego w latach 2005-2009
Źródło. Opracowanie własne na podstawie danych z Roczników Statystycznych Województwa Podlaskiego w badanych latach, GUS

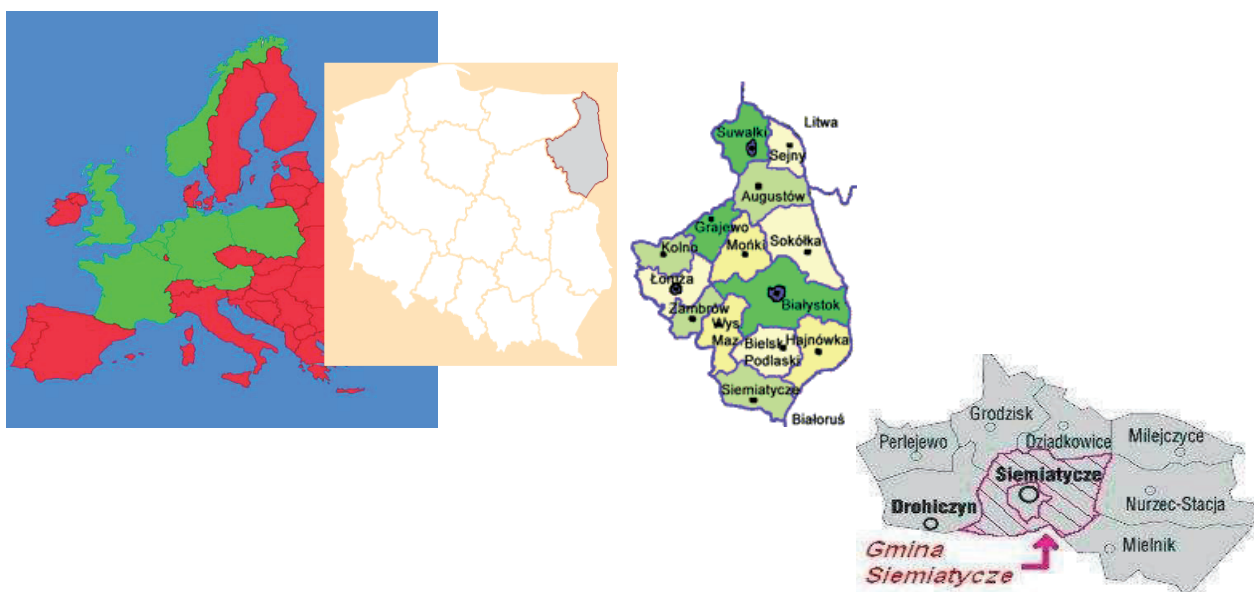
Analiza: Migracja ludności z gminy Siemiatycze do Brukseli (Belgia)

Migracja¹ jest dynamicznym zjawiskiem, którego natura zmienia się zgodnie z sytuacją społeczno-go-

spodarczą krajów, z których migranci pochodzą i do których zmierzają. Sytuacja regionu i mniejsza możliwość wyboru spowodowały, że migracja utraciła charakter „migracji w celu rozwoju” a stała się „migracją w celu przetrwania”.

Gospodarka gminy i miasta Siemiatycze

Siemiatycze są jedyną gminą miejską, położoną w południowej części powiatu siemiatyckiego (Mapa 2). Powierzchnia Siemiatycz wynosi 36.25 km², co stanowi 2,48% całkowitej powierzchni powiatu. Siemiatycze należą do grupy mniejszych gmin miejskich w województwie pod względem ludności (15,2 tys. mieszkańców), a jej ludność stanowi 32% całkowitej populacji powiatu i 1,3% populacji województwa (GUS, 2010). Siemiatycze charakteryzuje wysoki wskaźnik zaludnienia, jeden z najwyższych w województwie, który wynosi 412 osoby/km², lecz jedynie 32 osoby/km² w powiecie i 59 osób/km² w województwie. Miasto jest położone na drodze krajowej, Suwałki-Białystok-Rzeszów (Statystyczne... 2009). Mimo iż Siemiatycze są gminą miejską, powierzchnia miasta jest zróżnicowana ze względu na dominującą część ziemi uprawnej; stanowi ona 59% całkowitej powierzchni miasta. Dużą powierzchnie stanowią lasy (26%). Według Powszechnego Spisu Rolnego (PSR) 2002, w gminie było 600 farm o średniej wielkości 6,8 hektara (GUS 2009). Na końcu 2000 roku, w gminie było zarejestrowanych 1193 różnych firm, 37 z nich należy do sektora publicznego. W 2005 roku liczba firm zmalała do 1156 (52 firm należało do sektora publicznego), podczas gdy w 2009 ich ilość wzrosła do 1195 (48 z nich należało do sektora publicznego) (GUS BDL 2010).

Mapa 2. Umiejscowienie powiatu siemiatyckiego, gminy Siemiatycze na tle województwa podlaskiego, kraju i Europy
Źródło: www.osp.org.pl dostęp z dnia 01.09.2011 rok

Największa liczba firm została zaklasyfikowana jako „handel i naprawa” - 28%; „budownictwo”, 14%; „przemysł przetwórczy”, „usługi miejskie”, „społeczne” lub „indywidualne”, i, w końcu, „inne” - odpowiednio każde 11%. Ze względu na łatwo dostępne naturalne zasoby drewna produkcja skupiła się na przemyśle drzewnym. Przemysł obrobionych produktów metalowych także rozwija się dobrze.

Dostępność podstawowej infrastruktury technicznej, mierzonej przez udział dostępu całej populacji do jej różnych elementów zmieniła się w 2009 roku. W sumie, 92% ludności miało dostęp do wodociągów, 73% do kanalizacji, a 37% do rur gazowych. Obszary określone jako posiadające wyjątkowo cechy przyrodnicze i znajdujące się pod ochroną zajmują 7% powierzchni miasta. Na danym obszarze znajdują się dwa pomniki przyrody (pod ochroną). Miasto stanowi dogodną bazę dla turystów, wędrujących wzdłuż doliny rzeki Bug i podziwiających architektoniczne widoki pobliskich wiosek. W mieście znajdują się trzy obiekty oferujące zakwaterowanie, liczące w sumie 100 łóżek. W 2009 roku, 6000 osób, w tym 600 zagranicznych turystów skorzystało z usług noclegowych (GUS 2009).

Połączenie między Siematyczami i Belgią

Siematyczne zawarły kontakty z Belgią ponad 20 lat temu, kiedy działacze Solidarności w poszukiwaniu politycznego azylu przyjechali do liberalnej Belgii. W następnych latach, w czasach gdy 5000 polskich obywateli regularnie podróżowało między Siematyczami a Brukselą, przyjechali do nich krewni. Większość migrantów zainwestowała swe zarobki we własny domy i firmy w Polsce. Część migrantów zdecydowała się zamieszkać na stałe w Brukseli. Pracę można było zdobyć odkupując ją nieformalnie od innych rodaków. Ważnym miejscem spotkań dla polskich migrantów był polski kościół, do którego na cztery niedzielne msze uczęszczało w sumie 3300 Polaków, mimo, że oficjalna liczba zarejestrowanych Polaków wynosiła 2100 (Malzahn 2003).

Migracja w celu zarobkowym dotyczyła kobiet z podlaskich wiosek, które pracowały w Brukseli jako osoby sprzątające i mężczyźni pracujących jako robotnicy na budowach. Takie migracje, słusznie były określane w literaturze jako tymczasowe, częściowe, niepewne, powodujące konflikt i powodujące rozpad rodzin (Grzymała-Kazłowska 2001). Według Wieruszewskiej (2007), która zbadała proces migracji z Siematycz do Brukseli: „zjawisko generalnie pozytywnie wpływa na życie jednostek, zwłaszcza pod względem finansowym pomagając sprostać potrzeby materialne,

ponieważ osoby pracujące za granicą wspierają całe rodziny.” Z powody licznych wyjazdów z Siematycz do Brukseli do pracy na odległość (większą niż 1000 km), zostały utworzone specjalne połączenia autobusowe, przewożące pasażerów - głównie kobiety, które w Belgii pracowały głównie jako osoby sprzątające. Wojciech Łukomski (cytowany przez A.Klepacką i B.Klepackiego 2010), analizując mobilność mieszkańców z wiejskich podlaskich wiosek przez okres ponad pół wieku, dostrzegł rozpowszechnienie się pewnej właściwości, która pojawiła się w latach 90. XX wieku. Mianowicie, mobilność utraciła charakter migracji i stała się bardziej zjawiskiem dotyczącym dojeżdżania do pracy².

Migranci pozostający w Brukseli czują się prawie tak jakby byli w Polsce. Na stronie internetowej tygodnika „Głos Siematycz,” informacje o „nowych” wydarzeniach dotyczących polskiej społeczności mieszkającej za granicą są aktualizowane na bieżąco. W Brukseli bez większego wysiłku można nie tylko kupić polskie jedzenie, ale także wypożyczyć polskie filmy, czy otrzymać wszelkie informacje dotyczące polskiej wspólnoty. Wiadomości na belgijskich stronach internetowych zawierają m.in. informacje o wygranej piłkarskiego klubu FC „Polonia”, który (w tamtym czasie) prowadził w lidze; o funkcjonowaniu polskiej opieki, o rywalizacji o tytuł „Polak roku w Belgii” w dziedzinie biznesu; o otwarciu polskiej księgarni; o problemie „bezdomności” Polaków w Brukseli; jak otrzymać pomoc lekarską i opiekę; jakie są opcje podróży i ceny wyjazdu do Polski, itd. Różnorodność tematów sugeruje, że rzeczywiście można się poczuć jakby „nigdy nie opuściło się Polski”, pozostając za granicą (Klepacki B. Klepacka A. 2010).

Siematyczne, bez wątpienia, w dużym stopniu „utrzymują się” z migracji - udział migrantów w przyniesieniu dochodu jest dość znaczący. Powszechna opinia mówi o tym, że praktycznie z każdej rodziny ktoś, w pewnym momencie pracował za granicą. Nazwa Siematyczne jest najwidoczniej dobrze znana w Belgii, zwłaszcza w Brukseli. W ostatnich latach można było zaobserwować nowe zjawisko - zagraniczni pracodawcy zaczęli przyjeżdżać do polskich rodzin, głównie tych, których członkowie byli lub są ich pracownikami, by spędzić z nimi wakacje. To zjawisko naprawdę ma szansę stania się bardziej powszechnym, biorąc pod uwagę dużą atrakcyjność turystyczną miasta i jego okolic (Hirszfeld, Kaczmarczyk 2000).

¹ Wyróżnia się kilka rodzajów migracji ze względu na ich długość trwania (Sakson, 2008):

1) stałe - kiedy migrant wyjeżdża na stałe lub nie przewiduje powrotu;
2) tymczasowe - głównie w celu zarobkowym na określony czas. Mają miejsce najczęściej gdy migranci wyjeżdżają z zamiarem powrotu, po zdobyciu środków finansowych, które pozwalają na życie na wyższym poziomie;
3) okresowe - krótkie podróże w celu zarobkowym;
4) zmienne - głównie w granicach dwóch państw, dotyczą systematycznego przemieszczania się osoby między stałym miejscem zamieszkania a zwiędzonym obszarem (Maryński, 1984).

² Możliwość znalezienia pracy za granicą przyczyniła się do rozwoju usług transportowych. „Siematyczne-possiadają jedno z najlepszych usług PKS na międzynarodowym trasach, ” „Zasłużony sukces, ” „3,6 miliony pasażerów” - to tylko niektóre slogany małej firmy założonej w 1945 roku, która dzięki trendom obowiązującym w latach 90 XX wieku utworzyła, m.in. połączenie Siematyczne-Bruksela, i stała się nr 1 wśród 174 spółek PKS w kraju w 1994 (Klepacki B. Klepacka A. 2010).

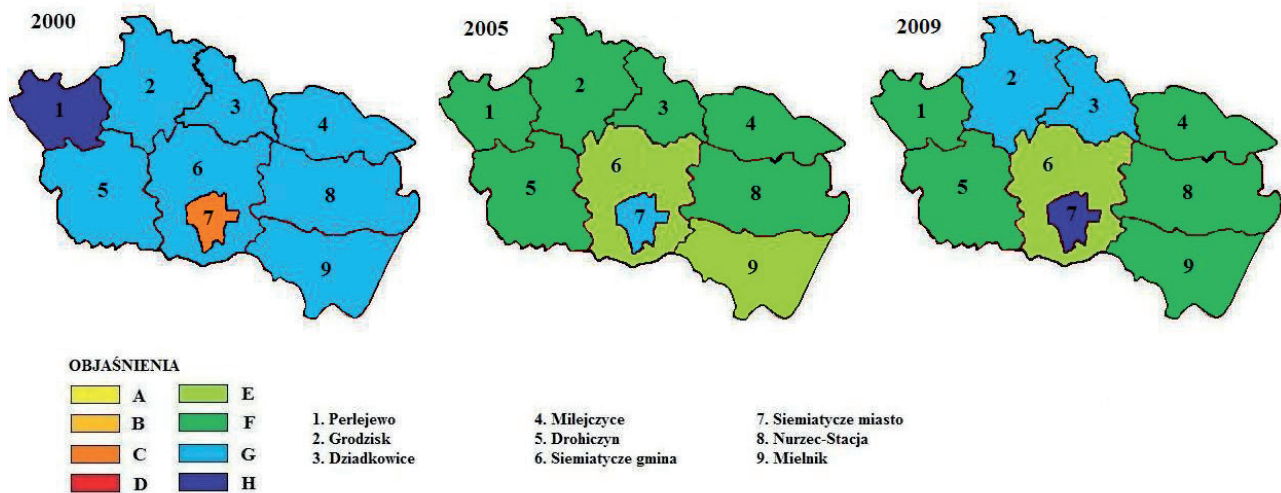
Struktura demograficzna ludności migrującej do Belgii³ składa się głównie z młodych ludzi lub emerytów, którzy mając ograniczone obowiązki w domu czują, że powinni wspierać swoje dzieci. Migranci zazwyczaj są słabo wykształceni, co skutkuje w ograniczonych możliwościach znalezienia pracy w pobliżu miejsca zamieszkania. Wielu młodych obywateli unikających służby wojskowej (odkąd nie jest już obowiązkowa), stało się niezależnych finansowo (nie są zależni od rodziców), uzyskało dochody na tak zwany „start”, lub by przezwyciężyć nudę. Wyjazd do Belgii nie stanowi ryzyka finansowego, ponieważ koszty podróży są stosunkowo niskie. Migranci nie mają wiele do stracenia, a potencjalne zyski są kuszące. Co więcej, łatwy dostęp do mediów, sprawozdania z wyjazdów czy własne spostrzeżenia i doświadczenia z migracji zagranicznych powodują, że oczekiwania migrantów z rolniczego Podlasia przypominają te, które mają ich rówieśnicy z wielkich miast (np. Warszawy).

Migracja i zmiany w populacji w gminie Siemiatycze

Wszystkie tendencje poziomu i bilansu migracji we wszystkich gminach powiatu siemiatyckiego zostały oszacowane za pomocy metody Webb'a⁵. Metoda ta zapewnia typologię wszystkich gmin według

dwóch wskaźników: naturalnego przyrostu naturalnego i bilansu migracji, co pozwala obliczyć rzeczywisty przyrost ludności (lub spadek). Gminy zostały podzielone na dwie grupy, tą, w której wskaźnik przyrostu populacji był dodatni (typy A, B, C, D), i ujemny (typy E, F, G, H). Siemiatycze w 2000 roku należały do grupy pierwszej, typu C, mając dodatni współczynnik urodzeń a liczba imigrantów była większa niż współczynnik przyrostu naturalnego.

W gminach powiatu siemiatyckiego, w okresie badań, istniały dominujące typy określane na podstawie spadku liczby populacji: E⁵, F, G i H⁶. Siemiatycze, początkowo przyporządkowane do typu C, w dwóch pierwszych latach badań zostały przeklasyfikowane do typu G, później do F, i w końcu, w dwóch ostatnich latach, do typu H. Zmiany sugerują, że naturalny przyrost naturalny stał się ujemny i powrócił do dodatniego dopiero w 2009 roku, a dodatni bilans migracji z 2000 roku zmienił się w dalszych latach badań na ujemny. Jednocześnie, cały czas odbywała się wzmożona migracja za granicę (Mapa 3). Podsumowując, między 2005 i 2009 rokiem, Siemiatycze należały do typu F⁷ i G⁸, ten ostatni dominował w początkowym okresie badań, tj. w 2000 roku.

Mapa 3. Typologia gmin powiatu siemiatyckiego w roku 2000, 2005 i 2009

Źródło. Opracowanie własne na podstawie danych z Roczników Statystycznych Województwa Podlaskiego w badanych latach, GUS

³ Migracja ta opierała się na zasadzie „do i z” i nie przypominała całkowitej migracji. Powszechnym zjawiskiem jest tzw. „wyjazd na wymianę”. Osobą zostaje zmieniona tymczasowo, wraca do domu, by spędzić trochę czasu z rodziną, uporządkować sprawy rodzinne lub te związane z pracą. Poza tym, łatwiej jest otrzymać bezpłatny urlop, który pozwala na krótki wyjazd w celu zdobycia dodatkowych dochodów, zarówno tym zatrudnionym w kraju jak i bezrobotnym (Hirschfeld, Kaczmarczyk 2000). Według Iglickiej (1998), wyjazdy „do i z” oraz krótkie migracje po roku 1990 wzrosły o 52% w porównaniu z okresem przed rokiem 1990.

⁴ Webb po raz pierwszy użył metody analizy populacji w miastach w Anglii i Walii w latach 1921-1931 (Webb 1963).

⁵ Dodatni bilans migracji jest niższy niż rzeczywisty przyrostu ludności

⁶ Dodatni przyrost naturalny jest mniejszy niż rzeczywisty ujemny bilans migracji.

⁷ Zarówno przyrost naturalny, jak i bilans migracji są ujemne, ale wartość rzeczywista przyrostu jest wyższa niż bilansu.

⁸ Zarówno przyrost naturalny jak i bilans migracji są ujemne, ale wartość rzeczywista przyrostu jest niższa niż bilansu.

Wnioski

Opisane zjawisko dotyczy migracji niepełnej („do i z”) z Siemiatycz do Belgii. Wybór był celowy i wynikał ze specjalnej sytuacji Podlasia, dla którego Królestwo Belgii było główną destynacją. Dominowała krótko-terminowa migracja (w tym „do i z”), która miała głównie charakter migracji w celu zarobkowym. Przykład Siemiatycz ukazuje jak duże znaczenia ma migracja za pracą i dobrze rozwinięte sieci komunikacyjne, przypominając tym samym samo napędzający się mechanizm. Wspólne migracje, ograniczony wybór, kontynuacja przepływu migrantów mimo malejących różnic w zarobkach w kraju pochodzenia i miejscem docelowym, mają nadal miejsce.

Na podstawie powyższej dyskusji można sformułować kilka wniosków dotyczących warunków migracji z województwa podlaskiego:

1. Powody finansowe były decydującym czynnikiem sprzyjającej migracji.
2. Wstępnym warunkiem masowej migracji w celu zarobkowym było zapotrzebowanie na pracowników; migracja byłaby niemożliwa (lub nie stałaby się zjawiskiem masowym) gdyby nie specyficzna struktura rynku pracy w krajach Europy Zachodniej.
3. Peryferyjny charakter regionu (województwa Podlaskiego), słaba gospodarka, mała atrakcyjność dla inwestorów prowadzi do niekompetentnego działania lokalnych rynków; niewielkie szanse na osiągnięcie życiowych celów powodują migrację i przyczyniają się do depopulacji gminy Siemiatycze.
4. „Kultura migracji” stała się trwałym elementem społecznej struktury wspólnoty, co spowodowało że migranci z zagranicy byli postrzegani jako element prestiżu (raz zainicjowany przepływ migrantów ma tendencje do powiększania się).
5. Migracja „do i z”, funkcjonowanie migrantów w „dwóch światach”, znaczna ilość środków finansowych zdobytych za granicą to cechy migracji niekompletnej.
6. W związku z hipotezą migracji niekompletnej zaproponowanej przez Okólskiego (2004), województwo podlaskie ma duży potencjał migracyjny.

Dyskusja nie dotyczy społecznych konsekwencji migracji, rozpadu małżeństw, eurosierot, poczucia tęsknoty za domem i rodziną oraz innych czynników mających wpływ na zdrowie psychiczne migrantów podczas ich pobytu za granicą. Jednak „uzależnienie od migracji” u większości migrantów było tak silne, że wielu z nich szukało kolejnego powodu do wyjazdu za granicę (Romaniszyn 1999).

Literatura:

1. Hirszfeld Z., Kaczmarczyk P. (2000), *Współczesne migracje zagraniczne ludności Podlasia*, in: Seria: Prace migracyjne, nr 30. Warszawa.
2. Grzymała-Kazłowska A. (2001), *Dynamika sieci migracyjnych: Polacy w Brukseli*, [in:] Ludzie na huśtawce. Między peryferiami Polski i Zachodu, eds Jaźwińska E., Okólski M.. Warszawa.
3. Główny Urząd Statystyczny, Bank Danych Lokalnych 2010 (2011). Warszawa.
4. Iglicka K. (1998), *Current Migratory Patterns*, in: Frejka T., Okólski M., Sword K., In-Depth Studies on Migration in Central and Eastern Europe: The Case of Poland, Economic Studies No. 11, United Nations. New York – Genewa.
5. Klepacka A. M. (2012), *Procesy społeczne i gospodarcze zachodzące na obszarach zagrożonych depopulacją (na przykładzie Podlasia)*, Ph. D. dissertation, Wydział Nauk Ekonomicznych, SGGW. Warszawa.
6. Klepacki B., Klepacka A.M. (2010), *Komunikacja międzynarodowa z małych miasteczek na przykładzie Siemiatycz*. Materiały konferencyjne. Zakopane.
7. Łukowski W. (2001), *Społeczny sens ruchliwości niepełnej (biwalentnej)*. [in:] Ludzie na huśtawce. Między peryferiami Polski i zachodu, Juźwińska E., Okólski M., eds, Scholar. Warszawa.
8. Malzahn C.C. (2003), *Mietka podróż do szczęścia*. Der Spiegel.
9. Maryański A. (1984), *Migracje w świecie*. Warszawa.
10. Okólski M. (2004), *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR. Warszawa.
11. Popławski T. (1992), *Ciechanowiec – socjologiczny portret podlaskiego małego miasta*, w: „Pogranicze. Studia społeczne”, t. I. Białystok.
12. Romaniszyn K. (1999), *Kulturowe implikacje współczesnych migracji międzynarodowych. Zarys problematyki na przykładzie Polski*, in: „Studia Polonijne”, Rocznik 20. Lublin.
13. *Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013 (2007)*, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia.
14. Sakson A. (2008), *Migracje - fenomen XX i XXI wieku*, Przegląd Zachodni nr 2. Poznań.
15. *Statystyczne Vademecum Samorządowca 2010*, Urząd Statystyczny w Białymstoku.
16. Webb, J. W. (1963), *The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921-1931*. Economic Geography.
17. Wieruszewska M. (2007), *Tu i tam. Migracje z polskich wsi z granicę*, IRWiR PAN. Warszawa.

MIGRATION FROM CENTRAL TO WESTERN EUROPE: THE CASE STUDY OF SIEMIATYCZE DISTRICT

Anna M. Klepacka

Warsaw University of Life Sciences

Summary: The purpose of the study is to examine reasons of depopulation of the region and the contribution of migration to the decreasing population. To achieve this goal the author applies the case study and focuses on the district of Siemiatycze and migration to Brussels, Belgium. The description of the migrant profile is augmented by the application of the Webb technique that classifies the counties in the Podlaskie Voivodship and Siemiatycze district according to the rates of birth and outmigration and their implications for the population change. Several conclusions are drawn regarding the migration conditions in Podlaskie Voivodship, including the confirmation of the status of local economy as the primary motive behind migration and the specific labor market structure in Western European EU member countries.

Key words: migration, Podlaskie Voivodship, depopulation, Belgium, job migration

Introduction

Contemporary demographic changes in Europe result from long lasting social and economic processes that have been taking place with variable intensity in different areas. Changes in social structure, intensified migrations and the suburbanization process on a local scale have become more visible also in Poland since the accession to the European Union (EU).

The theory of "long persistence" of a phenomenon that is structural in nature and the pattern of values and type of social behavior are highly applicable to the north-eastern region of Poland. The causes of the XXIst century regional differentiation in Poland can be found as early as in the Middle Ages, that is the period when the first factors accelerating or delaying the development of different regions of the country could be observed. The urbanization of eastern regions dates back to the XVIIth century, while in western regions such processes begun already in the XIIIth century (location based on Magdeburg Law). Much different was also the importance of trade and crafts, as well as the character of towns and the differentiated village structure. Moreover, the industry also was being developed on the left side of Vistula River, conditioned by the infrastructure factors and the location of natural resources (Hirszfeld, Kaczmarczyk 2000).

The division of the country amount the three neighboring countries during the XVIIIth century's partitions did not fundamental change the division of the country into parts "A" and "B," and in 1918, after regaining the independence, the country was deeply differentiated with regard to settlement density and location, infra-

structure, agriculture, industry and elements of culture and society. The so called "Eastern Wall" was characterized by an economic stagnation and unemployment. Despite the official rhetoric of stimulating the development of eastern Poland after 1945, the areas have never received the investment, which has concentrated primarily in regions with better developed infrastructure. After Poland's accession to the EU, the allocation of resources for the development of Eastern Poland has increased (Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013 2007), but did not "wipe out" the differences, which continue to be noticeable between eastern and western parts of the country.

The objective of this study is to examine the population changes in the Podlaskie Voivodship with a special emphasis on the Siemiatycze district. In particular the article reviews the general economic and social conditions in the region and scrutinizes the phenomenon of migration with the emphasis on the recently observed migration to other European Union countries placing the migration in the context of the developments of the late XXth century. The application of the Webb technique to analyze the population changes at the county level provides in-depth view of the scale of depopulation and migration needed for the consideration of future economic and social situation in the region.

An overview of economic migration in Podlaskie Voivodship

The Podlaskie Voivodship, created as a result of the administrative reform in 1999, has basically become a peripheral area. The region belongs to the most problematic areas in the country and within the EU. The areas forming the Podlaskie Voivodship (the former białostockie, suwalskie, and łomżyńskie voivodships) cover nine percent of

Adress for correspondence: Anna Klepacka, Warsaw University of Life Sciences
e-mail: anna_klepacka@sggw.pl

the country's total area and are inhabited by four percent of the total population. The former łomżyńskie and suwalskie voivodships were among the least industrialized areas of the country. Consequently, the Podlaskie Voivodship is the last on the list of all areas in terms of contributing to the national GDP (GUS 2011). The only meaningful role the Podlaskie Voivodship has been playing is the share of farms, which represented 10.2 percent in 2009 in the generation of the national gross product of agriculture, forestry and wild game hunting (GUS 2011). The region specificity is further illustrated by the population density figures: 60 persons per sq. km, while the national average is 123 people per sq. km. Other elements such as low urbanization indicator, weak urban centers and a relatively low indicator of the number of firms per 1,000 residents directly determines a small share of the voivodship in own revenues of the counties, low industrial employment, and high concentration of retail outlets in towns and cities.

Among phenomena of particular importance, reflecting the lagging socio-economic development, one has to mention the migration of population. The negative migration balance, among others, is the primary contributor to the decrease of population in the Podlaskie voivodship. Three periods of in- and outmigration can be distinguished (Figure 1): between 2000 and 2005, when the total figure of immigration and outmigration was relatively stable; a rapid increase of migration during the period 2006-2007; and, a fast decline and a weak increasing tendency between 2008 and 2010. Among the key causes of population migration are the desire to achieve university education and the search for jobs, allowing higher (than locally offered) wages.

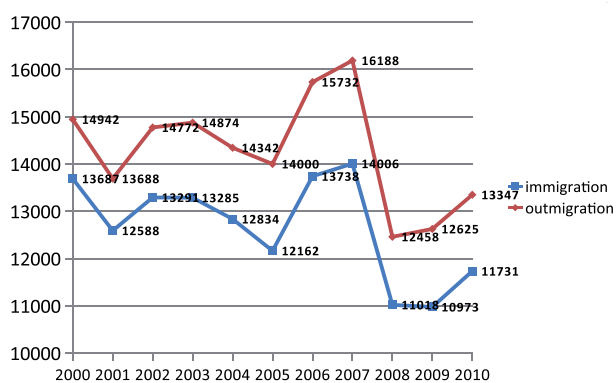

Figure 1. Permanent immigration and migration of residents in Podlaskie Voivodship between 2000 and 2010

Source: Author's compilation based on data from Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego, selected years, GUS

Similarly, outmigration can be divided into three periods (Figure 2). A relatively stable number of migrants was recorded during the period 2000-2004; an increase that followed in the first two full years of Poland's membership in the EU, i.e., in 2005 and 2006, and, a rapid decline during the period from 2007 to 2010 that reflected the migrants' satisfaction with earned income and the economic crisis in the "old" EU member countries. The decline of migration was so sudden, that for the first time in a ten year period, the migration balance was positive in 2010, i.e., the number of immigrants from abroad surpassed the migrants. In addition, the number of immigrants from abroad has been slowly, but steadily increasing between 2000 and 2010 (Figure 2). Sudden increases have taken place during the period 2004-2005 and 2009-2010 (Klepacka 2012).

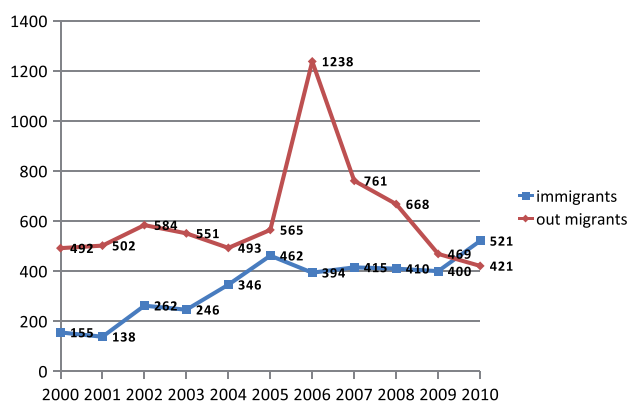
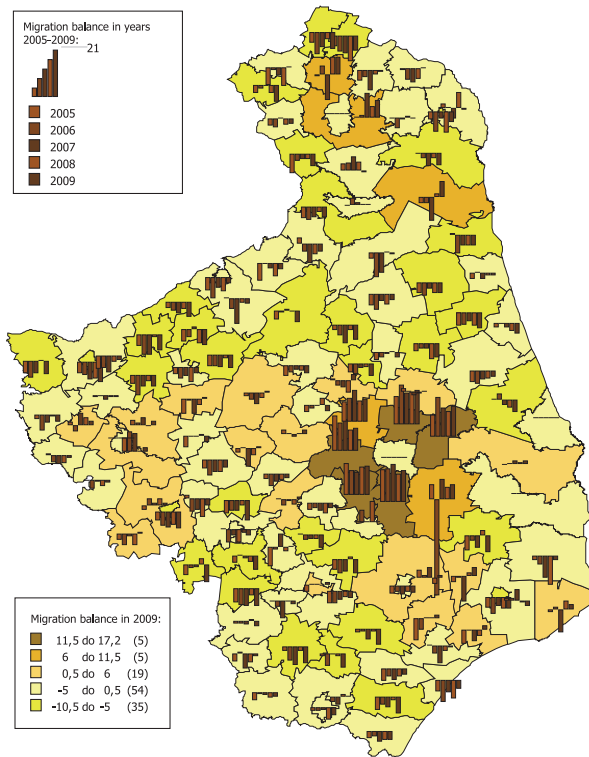

Figure 2. The number of immigrants and migrants within the permanent migration of population in Podlaskie Voivodship between 2000 and 2010

Source: Author's compilation based on data from Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego, selected years, GUS

The level of migration balance, based on data from the GUS (Main Statistical Office), has been examined in all counties of Podlaskie Voivodship (a total of 118 counties). In the region, during the period under consideration from 2005 to 2010, the following migration tendencies are observed (Map 1):

- counties surrounding the city of Białystok are characterized by a positive migration balance during the period under consideration;
- the majority of the remaining counties reports a negative balance;
- a special attention is paid to the situation of Zabłudów county, where in 2006 the migration balance was - 48.69 persons. The cause of a sudden migration of population was the separation of the Dojlidy neighborhood from Zabłudów county (Dojlidy was included in the city of Białystok).

Map 1. Migration balance in Podlaskie Voivodship counties (the bar graph shows annual balance between 2005 and 2009; county color shows migration balance in 2009)
 Source: authors' calculations based on data from GUS, BDL selected years (Klepacka 2012)

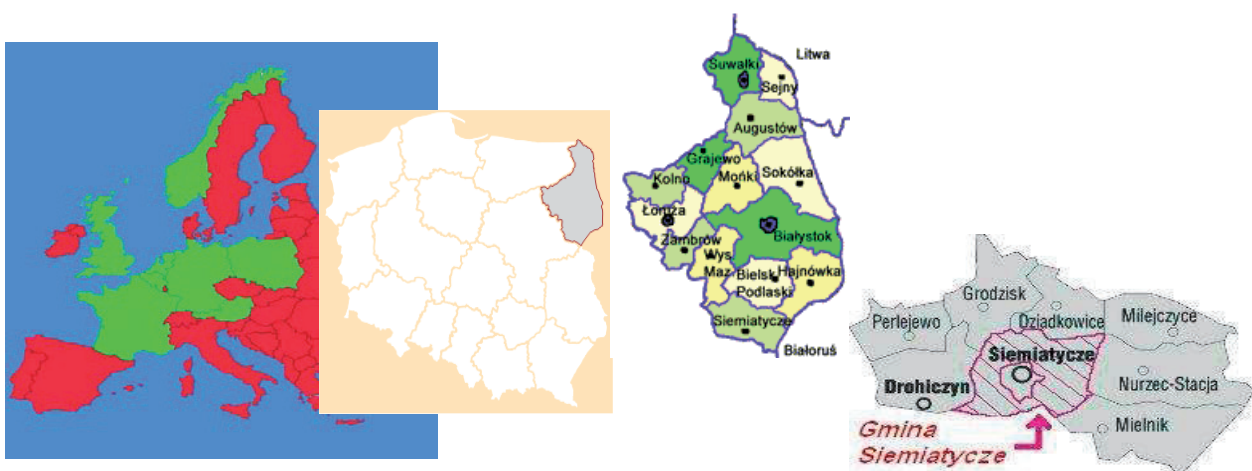
The Case Study: Population Migration from Siemiatycze to Brussels, Belgium

Migration is a dynamic phenomenon. Its nature changes in response to the socio-economic environment of countries from which migrants originate and the country

receiving immigrants. The situation of the region and the decreasing selectivity preference of migration caused the migration to lose the character of “the migration for a social or material advancement” and became “the migration for survival.”

The economy of Siemiatycze county and town

Siemiatycze is the sole urban county in Siemiatycze district (pol. *powiat*) and is located in the southern part of the district (Map 2). The county covers 36.25 square km, and the town's share is 2.48 percent of the district's total area. Siemiatycze belongs to the group of smaller urban counties in the voivodship in terms of total population (15.2 thousand residents), and its population represents 32 percent of total district population and 1.3 percent of total population of the voivodship (GUS, 2010). Siemiatycze is characterized by a high population density indicator in the district and one of the highest in the voivodship, i.e., 412 person/km², while only 32 person/km² in the district and 59 person/km² in the voivodship. The town lies on the route of national importance, Suwalki-Bialystok-Rzeszow (Statystyczne... 2009). Although Siemiatycze is an urban county, the town area is diversified because of the dominant share of agricultural area; it has a share of 59 percent in the town's total area. A substantial portion is covered by forested area, 26 percent. According to the National Agricultural Census (pol. *PSR*) 2002, there were 0.6 thousand of farms in the county and their average size was 6.8 hectares (GUS 2009). At the end of 2000, a total of 1,193 of various companies were registered in the county, 37 of them belong to the public sector. But, in 2005, the number of firms decreased to 1,156 (52 firms belonged to the public sector), while in 2009, the number of firms increased to 1,195 (and 48 of them belonged to the public sector) (GUS BDL 2010).

Map 2. The location of Siemiatycze district and Siemiatycze county (pol. *gmina Siemiatycze*) in Europe, Poland, and the Podlaskie Voivodship
 Source: www.osp.org.pl; accessed September 1, 2011

The largest number of firms was classified as "trade and repairs" - 28 percent; "construction", 14 percent; "industrial processing", "municipal services," "social" or "individual," and, finally, "other" - each 11 percent, respectively. Because of the easily available local resources, wood and timber, manufacturing is focused on wood products. Also, the production of finished metal products has been developing well.

The availability of basic technical infrastructure, measured by the share of total population having access to its various components varied in 2009. A total of 92 percent had access to piped water, 73 percent to the sewer system, and 37 percent to piped gas. Areas defined as having "special natural" attributes and protected by law cover seven percent of the town area. The area includes two "nature monuments" (subject to special legal protection status). The town is a convenient tourist base for hiking along the Bug River valley and sightseeing of architectural sites in nearby settlements. There are three facilities that offer accommodations in town with a total of 100 beds. In 2009, a total of 6,000 persons including 600 foreign tourists stayed in town (GUS 2009).

Siemiatycze's Belgian connection

Siemiatycze and its area established contact with Belgium more than 20 years ago, when activists of "Solidarity" in search of political asylum arrived to the liberal Belgium. In subsequent years, their relatives also arrived there, while about 5,000 Polish citizens regularly traveled between Siemiatycze and Brussels. The majority of them invested their earnings in own housing and firms in Poland. A part of migrants decided to permanently reside in Brussels. Jobs were found at the informal market by informally buying one from other compatriots. An important place of community contacts was the Polish church, where 3.3 thousand Poles attended on Sunday four Holy Masses, although the official number of registered Poles was 2.1 thousand (Malzahn 2003).

The migration for the purpose of earning money included women from Podlasie villages, who worked as housekeepers in Brussels, and men, who worked as laborers in construction. Such migration was rightly viewed in the literature as temporary, partial, uncertain, generating conflict, and disintegrating families (Grzymała-Kazłowska 2001). According to Wieruszewska (2007), who researched migration from Siemiatycze to Brussels, "the phenomenon generally positively affects life of individuals, especially in terms of their finances and meeting their material needs, more so because

those working abroad support not only themselves, but work to support the whole family." Thanks to the number of trips from Siemiatycze to work in the distant (more than 1,000 km) Brussels, special bus lines have been established, transporting passengers - mostly women, who primarily held jobs as housekeepers in Belgium. Wojciech Łukomski (as cited by Klepacka A. Klepacki B. 2010), while analyzing the mobility of villagers from Podlasie settlements over a period of a half century, noted a particular characteristic, which emerged in the 1990s, when the migration 'to-and-fro' has gained a massive popularity. The mobility lost the character of migration, and assumed more a character of a phenomenon of commuting to work².

The migrants staying in Brussels feel almost as being in Poland. On the web page of the weekly "Głos Siemiatyczy," information about the "new" events of the Polish community living abroad are updated immediately. One can not only purchase Polish food products without much effort in Brussels, but rent Polish movies, and receive all information regarding the Polish community. News on the web sites in Belgium supply information, among others, about the win of the soccer club FC "Polonia," which (at that time) has been maintaining the leadership in the league; about the functioning of a Polish daycare, about the competition for the title "A Pole of the Year in Belgium" in the area of business; about the opening of a Polish bookstore; about the problem of "homelessness" of Poles in Brussels; how to receive medical help and treatment; what are the travel options and prices when one wants to go to Poland, etc. The variety of topics suggests that, indeed, one can feel like "never leaving Poland," while staying abroad (Klepacki B. Klepacka A. 2010).

Siemiatycze, undoubtedly, to a large extent "live off" the migration - the share of migrants in search of earning income is quite significant. A widely held informal opinion maintains that, practically, from every family somebody, at some point in time, worked abroad). The name of Siemiatycze is apparently well known in Belgium, especially in Brussels. In recent years, one has observed the emergence of a new phenomenon - foreign employers arrive to Polish families to spend vacation, mostly with families, whose members were or still are their employees. This phenomenon has a real chance of becoming more prevalent given the substantial tourist attractiveness of the town and its surroundings (Hirszfeld, Kaczmarczyk 2000).

The demographic structure of the population migrating to Belgium³ consists primarily of young people or the

¹ Four types of migration are distinguished, given their length (Sakson, 2008):

- 1) permanent - when a migrant has the goal of remaining "forever," or without the intention to return within the foreseeable future;
- 2) temporary - undertaken primarily for purpose of earning income with a defined time period. They take place most often, when migrants depart with the clear intention to return, after accumulating financial resources that permit higher living conditions;
- 3) seasonal - short term trips for the purpose of earning income;
- 4) swinging - primarily within the border areas of two countries and involve systematic movement of persons between the place they reside permanently and the visited area (Maryański, 1984).

² The possibilities of finding a job abroad stimulated the development of transportation services. „Siemiatycze-based PKS one of the best thanks to international routes," „The earned success," „3.6 mln passengers" - these are some of the slogans that a small company, established in 1945, could not imagine, but enjoyed thanks to the favorable trends in the 1990s and the routes, among others, Siemiatycze-Brussels, and placed No 1 among 174 PKS firms in the country in 1994 (Klepacki B. Klepacka A. 2010).

³ This migration was mostly 'to-and-fro' migrations and did not resemble a complete migration. A common phenomenon is the so called 'replacement' trip. The person being replaced temporarily returns home to spend some time with the family, sort personal or work-related matters. Besides, it is easier to receive an unpaid leave of absence, which

retired, who had limited responsibilities at home, but felt a need to support their children. The migrants typically have a relatively low level of educational achievement, what contributed to limited possibilities of finding a job in home area. Many young citizens left to avoid the mandatory military service (at that time because it is no longer obligatory), become financially independent (no longer depend on parents), obtain resources for the so called 'start,' or to escape boredom. A trip to Belgium represented a low financial risk because the travel costs are relatively small. The migrant has little to lose, while the potential gains are tempting. Moreover, access to media and trip reports or own impressions and experiences from the migration abroad cause the expectations of migrants from rural Podlasie to resemble those of their peers from large cities (e.g., Warszawa).

Migration and Population Changes in Siemiatycze District

In order to examine the tendencies in the level and balance of migration in all counties of the Siemiatycze district has been evaluated using the Webb⁴ method. The method provides a typology of all counties according to two indicators: the natural population growth and the migration balance and allows the calculation of the level of actual population growth (or decrease).

permits the recipient to afford a short-term trip to earn additional income, for those employed in the country as well as the unemployed (Hirszfeld, Kaczmarczyk 2000). According to Iglicka (1998), the 'to-and-fro' and short-term migration after 1990 increased by 52 percent as compared to the period prior to 1990.

⁴ Webb used the method for the first time to analyze the population in cities in England and Wales for the period 1921-1931 (Webb 1963).

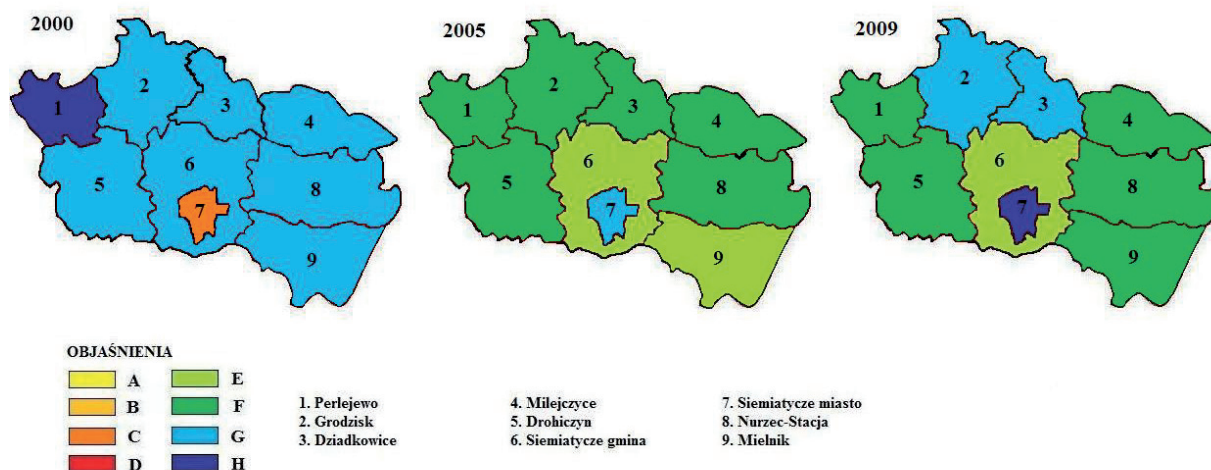
The counties were divided into two groups, where the actual population growth was positive (types A, B, C, D), or negative (types E, F, G, H). Siemiatycze was included in the first group in 2000 because it represented type C, maintaining the positive natural birth rate, which was lower than the positive migration balance and immigration exceed the natural population growth. However, in the Siemiatycze district counties, in the examined years, the dominant types were characterized by the population decline, that is types E⁵, F, G i H⁶. The town of Siemiatycze, initially classified as type C, in the two examined years was reclassified as type G, later as type F and, in the last two years, as type H. The changes suggest the natural population growth turning negative and the return in 2009 to the positive growth, while the positive migration balance in 2000 changed into the negative through the rest of the examined period. Simultaneously, there was an intensified migration of population abroad (Map 3). In summary, between 2005 and 2009, Siemiatycze district was classified as type F⁷, or type G⁸, which dominated at the beginning of the examined period, i.e., in 2000.

⁵ Positive migration balance is lower than the absolute value of the negative natural population growth.

⁶ Positive natural population growth is lower than the absolute value of the absolute negative migration balance.

⁷ Both the natural population growth and the migration balance are negative, but the absolute value of the former exceeds the absolute value of the latter.

⁸ Both the natural population growth and the migration balance are negative, but the absolute value is smaller than the absolute value of migration balance.

Map 3. The typology of Siemiatycze district counties in 2000, 2005 and 2009

Notes: The number lists the county; for example, '1' indicates the county of Perlejewo. The capital letters correspond to the classification based on the established typology using the Webb's method.

Source: Author's calculations based on data from GUS, BDL selected years (Klepacka 2012)

Concluding Remarks

The described phenomenon of incomplete migration ('to-and-fro' migration) focused on the migration from Siemiatycze to Belgium. The choice was deliberate and results from the special case of Podlasie, for which the Kingdom of Belgium was the primary destination. The short-term migration dominated (including the 'to-and-fro' type), which had the primary character of migration for the purpose of generating earnings. The recent example of Siemiatycze illustrates the importance of job migration with the well-developed network of connections, which becomes a self-propelling mechanism. The commonality of migration, limited selectivity, continuation of the stream of migrants in spite of diminishing differences in income between the country of origin and destination, continue to be valid.

The discussion permits the formulation of several conclusions addressing the conditions of migration from Podlaskie Voivodship, namely:

1. Economic reasons were the decisive motivating factor behind migration.
2. The pre-conditions for the creating of the mass migration to earn income was the demand for migrants' labor; the migration would have been impossible (or would not have become a mass phenomenon) had it not been for the specific structure of the labor market in countries of Western Europe.
3. The peripheral character of the region (in Podlaskie Voivodship), its weak economy, low attractiveness for investors lead to an inefficient performance of local markets; chances of achieving life goals are slim inducing migration and contributing to Siemiatycze district depopulation.
4. The "culture of migration" has become a lasting element of social structure of the community, which caused that a foreign migration was viewed as an element of prestige (once initiated the stream of migrants had a tendency to expand).
5. The 'to-and-fro' nature of migration, the functioning of migrants in "two worlds," a significant amount of financial resources obtained abroad is a preeminent attribute of an incomplete migration.
6. In accordance with the hypothesis of the incomplete migration proposed by Okólski (2004), the Podlaskie Voivodship has a large migration potential.

The discussion did not address the social consequences of the migration and the associated disintegration of marriages, euro-orphans, feelings of missing the home and family, and other factors affecting mental health of migrants during their stay abroad. However, the "migration addiction" among the majority of migrants has been so strong that many looked for any reason to justify another trip abroad (Romaniszyn 1999).

References:

1. Hirszfeld Z., Kaczmarczyk P. (2000), Współczesne migracje zagraniczne ludności Podlasia, in: Seria: Prace migracyjne, nr 30. Warszawa.
2. Grzymała-Kazłowska A. (2001), Dynamika sieci migracyjnych: Polacy w Brukseli, [in:] Ludzie na huśtawce. Między peryferiami Polski i Zachodu, eds Jaźwińska E., Okólski M.. Warszawa.
3. Główny Urząd Statystyczny, Bank Danych Lokalnych 2010 (2011). Warszawa.
4. Iglicka K. (1998), Current Migratory Patterns, in: Frejka T., Okólski M., Sword K., In-Depth Studies on Migration in Central and Eastern Europe: The Case of Poland, Economic Studies No. 11, United Nations. New York – Genewa.
5. Klepacka A. M. (2012), Procesy społeczne i gospodarcze zachodzące na obszarach zagrożonych depopulacją (na przykładzie Podlasia), Ph. D. dissertation, Wydział Nauk Ekonomicznych, SGGW. Warszawa.
6. Klepacki B., Klepacka A.M. (2010), Komunikacja międzynarodowa z małych miasteczek na przykładzie Siemiatycz. Materiały konferencyjne. Zakopane.
7. Łukowski W. (2001), Społeczny sens ruchliwości niepełnej (biwalentnej). [in:] Ludzie na huśtawce. Między peryferiami Polski i zachodu, Juźwińska E., Okólski M., eds, Scholar. Warszawa.
8. Malzahn C.C. (2003), Mietka podróż do szczęścia. Der Spiegel.
9. Maryański A. (1984), Migracje w świecie. Warszawa.
10. Okólski M. (2004), Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR. Warszawa.
11. Popławski T. (1992), Ciechanowiec – socjologiczny portret podlaskiego małego miasta, w: "Pogranicze. Studia społeczne", t. I. Białystok.
12. Romaniszyn K. (1999), Kulturowe implikacje współczesnych migracji międzynarodowych. Zarys problematyki na przykładzie Polski, in: „Studia Polonijne”, Rocznik 20. Lublin.
13. Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013 (2007), Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia.
14. Sakson A. (2008), Migracje - fenomen XX i XXI wieku, Przegląd Zachodni nr 2. Poznań.
15. Statystyczne Vademecum Samorządowca 2010, Urząd Statystyczny w Białymstoku.
16. Webb, J. W. (1963), The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921-1931. Economic Geography.
17. Wieruszewska M. (2007), Tu i tam. Migracje z polskich wsi z granicę, IRWiR PAN. Warszawa.